

 <https://doi.org/10.30563/turklad.1091406>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 22.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted date : 07.06.2022
Yayın Tarihi / Date published : 20.06.2022

Atıf / Citation

Çakmak, C. (2022). Fatih Kerimî'nin Türkiye İzlenimleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 6. Cilt, 1. Sayı, 49-57.

FATİH KERİMÎ'NİN TÜRKİYE İZLENİMLERİ
Fatih Kerimî's Impressions of the Turkey
CİHAN ÇAKMAK¹

Öz

Ulus millet bilincinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Fransız İhtilali toplumların demokratik olarak kendi kendilerini idare edebilmelerine ve kendilerini yönetecek kadroların seçimle iş başına gelmesine imkân sağlayan radikal değişimlere zemin hazırlayarak otokratik yönetimlerin sonunu getirmiştir. 18. yüzyılda ortaya çıkan siyasi alandaki gelişmeler başta eğitim olmak üzere tarih, dil ve din gibi alanlarda güçlü bir şekilde etkisini göstermiştir.

18. yüzyıl Osmanlı muhiti de bu gelişmelerden nasibini almış, Fransız İhtilalinin getirdiği güçlü milliyetçilik fikri toplumların bağımsızlık hareketlerini güçlendirmiştir. Aynı imparatorluk çatısı altında çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hazırlayan bu gelişmeler 1900 yılının başında Balkan topraklarındaki hareketlerle birlikte hız kazanmış, bu durum yüzlerce yıl Müslüman Türk ahaliyle içi içe yaşayan Bulgar, Yunan ve Sırp kavimlerinin İmparatorluktan ayrılma taleplerini yüksek sesle dile getirmelerine zemin hazırlamıştır.

19. ve 20. yüzyılda özellikle halifelik makamının İstanbul'da olması münasebetiyle büyük önem taşıyan Osmanlı topraklarındaki söz konusu siyasi gelişmeler sadece Anadolu coğrafyası için değil, Asya ve Karadeniz'in kuzeyindeki diğer Türk toplumları tarafından da dikkatle takip ediliyordu. Bu çalışmada İstanbul'da eğitim aldıktan sonra ülkesine dönerek öğretmenlik ve gazetecilik faaliyetlerinde bulunan Tatar Türklerinden Fatih Kerimî'nin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu Balkan Harbine dair izlenimlerini yazdığı "İstanbul Mektupları" adlı eserden hareketle dönemin İstanbul'unun farklı kesimlerine dair izlenimler belli temalar altında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Kerimî, Gilman Kerimî, Balkan Harbi, İstanbul İzlenimleri.

¹Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. Manisa/TÜRKİYE. El-mek: cihan.cakmak@cbu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2255-4712>

Abstract

The French Revolution, which paved the way for the emergence of nation-nation consciousness, brought the end of autocratic administrations by preparing the ground for radical changes that allowed societies to govern themselves democratically and to elect cadres to govern them. The developments in the political field that emerged in the 18th century had a strong impact on fields such as history, language, religion and especially education.

The 18th century Ottoman environment also had its share of these developments, and the strong nationalism idea brought by the French Revolution strengthened the independence movements of the societies. These developments, which prepared the collapse of the Ottoman Empire, which had a multilingual, multi-religious and multi-cultural structure under the same empire, accelerated with the movements in the Balkan lands at the beginning of 1900. This situation prepared the ground for them to speak out loudly for demanding the separation of the Bulgarian, Greek and Serbian nations from the empire, who lived together with the Muslim Turkish people for hundreds of years.

In the 19th and 20th centuries, the political developments in the Ottoman lands, which were of great importance especially due to the fact that caliphate was in Istanbul, were carefully followed not only by the Anatolian geography, but also by other Turkic societies in Asia and the north of the Black Sea. In this study, the impressions of different parts of Istanbul of the period will be discussed under certain themes, based on the work called "Istanbul Letters" in which Fatih Kerimi, one of the Tatar Turks, who returned to his country after receiving education in Istanbul and engaged in teaching and journalism activities, wrote his impressions of the Balkan War in which the Ottoman Empire was involved.

Keywords: Fatih Kerimi, Gılman Kerimi, Balkan War, Istanbul Impressions.

1. Giriş

18. yüzyılda dünyada değişen pek çok sosyolojik olayın başında hiç kuşkusuz Fransız İhtilali gelir. Fransız İhtilali'nin ardından ulus bilinci geniş toplum kesimleri tarafından kabul edilmiş, her topluluk kendi tarih, dil ve millî kimlik arayışına girmişti. Avrupa'da başlayan ve tüm dünyaya dalga dalga yayılan bu önemli olay pek çok siyasi ve sosyolojik gelişmeye de zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerden hiç kuşkusuz Türk dünyası da nasibini almıştır. Batılıların "Orta Asya"², Türklük Bilimi ile uğraşan bilim adamlarının ise "Türkistan" olarak adlandırdıkları ve Dünya tarihinde önemli gelişmelere sahne olan bu önemli coğrafyanın sahibi Türkler de bu gelişmelerden hiç kuşkusuz büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

İdil Ural coğrafyasında ise 16. yüzyılda başlayan ancak 18. yüzyılda geniş kitlelerce kabul edilen ceditçilik faaliyetleri, başlangıçta din alanında ortaya çıkmış, ardından sırasıyla tarih, dil ve edebiyat sahasında zemin bularak toplumun her kesiminde önemli değişimlerin habercisi olarak dikkat çekmiştir. Bu değişiklik tarihsel süreçte toplumun ihtiyaçlarını karşılamayan köhne medreseler ve burada uygulanan usul-i kadim adı verilen gelenekçi eğitim sistemine karşı çıkış olarak vücut bulacaktır. Her toplum kendi ihtiyacına göre toplum dinamiklerini yönlendirir. İnsanların eğitimine hiçbir katkı sunmayan bu köhne medreseler gençlerin uzun süre okumalarına karşılık somut bir netice elde edemedikleri eğitim sistemine bir başkaldırı olarak ortaya çıkmış, İdil-Ural sahasının yanında Türklerin yaşadığı tüm coğrafyalarda etkili olacak sivil hareketliliğin de habercisi olmuştur.

Kırmlı İsmail Gaspralı'nın önünü açtığı usul-i cedit hareketi aydın zümreler tarafından da önemli ölçüde destek görüyor ve benimseniyordu. Tabii ki her radikal değişiklik, karşısında mutlaka bir direniş ve karşı çıkış görecektir. Gaspralı'nın başını çektiği bu reformcu aydınlar,

² Central Asia

eğitim öğretim meselesi temelinde ilkelerini ortaya koydular. Usul-i cedit, okuma yazmanın sadece erkek çocuklarına has bir öğretim yöntemi olmaması gerektiğini, aynı zamanda kız çocuklarının da eğitimin içine aktif katılımını savunan önemli bir maarif hareketi olarak geniş kesimlerin ilgisini görüyordu. 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında bilhassa Kırım ve İdil Ural coğrafyası söz konusu cedit hareketinin güçlü bir yankı bulduğu önemli bir bölgeydi. Burada yetişen Kayyum Nasırı, Şehabeddin Mercani, Musa Carullah, Fatih Kerimî gibi aydınlar grubu usul-i cedit hareketinin kendi vatanlarında da bayraktarlığını yapıyorlardı.

İdil Ural coğrafyasında somut anlamda usul-i cedit hareketini hayata geçiren isimlerin başında bu bölgede imam ve ahund olarak görev yapan Gılman Kerimî geliyordu. Modern Tatar edebiyatının kurucusu ve Vakıtlı Tatar Matbuatının en önemli ismi olan Fatih Kerimî edebiyat çevrelerince tanınmasına rağmen babası Gılman Kerimî hak ettiği ölçüde anılmamaktadır. Oysa altı çocuğunun en büyüğü olan Fatih'teki zekâ parıltısını fark ederek onun bilim yolunda önünü açan ve Tatarlara hizmet etmesinin zeminini hazırlayan baba Gılman Kerimî olmuştur. Burada yeri gelmişken şu hususu da belirtmekte yarar vardır. Gılman Kerimî küçük yaşlardan itibaren katı ve gelenekçi bir medrese tahsili almasından dolayı usul-i kadimi kendi görev yaptığı okullarda uyguluyordu. Ancak oğlu Fatih Kerimî'nin okuldan kovulması pek çok değişikliği beraberinde getirecekti. Medrese hocasının babasına aktardığına göre küçük Fatih'in suçlu arkadaşları arasında Rusça konuşması ve Tercüman gazetesini okula getirterek arkadaşlarına okumasıydı. Bu hareketleriyle medresede arkadaşlarını kötü etkilemekte ve bir disiplinsizliğe neden olmaktaydı. İşte bu durumu öğrenen Gılman Kerimî oğlunu okuldan almak zorunda kalacaktı. Bu aşamaya kadar gelenekçi anlayışın etkisinde olan Gılman Kerimî oğlunun okuldan kovulmasına Gaspıralı'nın fikirleri ve faaliyetlerinin neden olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle öncelikle Kırım'ın Bahçesaray şehrine mektup göndermek suretiyle İsmail Gaspıralı'ya olan öfkesini ve eleştirilerini ardı ardına sıralamış, karşılıklı mektuplaşmalar uzadıkça uzamış, böyle bir netice elde edemeyeceğini anlayan Gılman Kerimî Bahçesaray'a giderek Gaspıralı ile yüz yüze görüşmüştür. Sonuçları bir felaketle sonuçlanma ihtimaline karşılık İsmail Gaspıralı baba Gılman Kerimî'yi fikirleri, eğitim faaliyetleri ve reformist anlayışıyla etkilemiş, ardından Gılman Kerimî cedit hareketinin önemli bir temsilcisi olarak İdil Ural coğrafyasına dönmüştür. Ayrıca ilk iş oğluna İsmail Gaspıralı'yı takip etmesini ve onun eğitim faaliyetlerini benimsemesini tavsiye etmiş, böylece gelecekteki Fatih Kerimî'nin hayat yolculuğu babasının teşvikiyle başlamıştır.

Bu çalışmada Prof. Dr. Fazıl Gökçek tarafından hazırlanan Fatih Kerimî'nin İstanbul Mektupları³ adlı kitabındaki Türkiye ve Balkan Harbine dair izlenimleri ele alınacaktır.

2. Fatih Kerimî'nin Türkiye Temasları

Bilindiği gibi 18. ve 19. yüzyıl Türkiye coğrafyası Türk dünyası açısından bir çekim merkezi haline gelerek tüm Türk toplulukları tarafından ilgi görüyordu. Bunun iki cephesi vardı. Özellikle Osmanlı imparatorluğu döneminde Türk hacıların kutsal topraklara gitmeden önce hilafet merkezi olan İstanbul'u ziyaret etmeleri bir gelenek haline gelmişti. Diğer yandan Osmanlı topraklarındaki matbuat yani gazete, dergi ve mecmualar diğer Türk topraklarına ulaştırılıyor, böylece kültürel bir bağlantı imkânı doğuyordu. Osmanlı topraklarındaki siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerden diğer Türk grupları da haberdar oluyordu. Bu anlamda İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinin Anadolu coğrafyasında çok sayıda abonesinin bulunduğunu anmak gerekir.

İstanbul'da öğrenim görmek isteyen Rusya Müslümanları için bu coğrafya âdeta bir çekim merkezi idi. Bu eğitim kurumlarına zeki ancak maddi imkânı olmayan parlak gençler, Tatar zenginler tarafından finanse edilerek eğitim almak üzere gönderiliyordu.⁴ İşte bu

³Kerimî, F. (2001). İstanbul Mektupları (Çev. Fazıl Gökçek). İstanbul: Çağrı Yayınları.

⁴ İdil Ural coğrafyası uzun yıllar ticaretin merkezi konumunda olmasından dolayı ortaya çıkan Tatar burjuvazisine mensup tüccarlar zeki ve kabiliyetli gençleri Osmanlı topraklarına eğitim almak üzere gönderiyordu. Bu durum Rusya Müslümanları ile Osmanlı kültür muhiti arasında güçlü bağlar kurulmasına zemin hazırlıyordu.

gençlerden biri olan Fatih Kerimî İstanbul kültür muhiti tarafından “yazı makinesi” olarak tanınan Ahmet Mithat Efendi’nin teşvik ve yardımlarıyla İstanbul’da çağının en güzide okullarından Mülkiye Mektebi’ne (1891) eğitim almak üzere geliyordu.

İdil Ural topraklarında yetişen ve başlangıçta klasik bir medrese tahsili alan Fatih Kerimî daha sonra babasının Gaspıralı ile görüşmesinden sonra Rus okuluna yazdırılmış ve kendisini geliştirmesi adına İstanbul’daki Mülkiye Mektebinde tahsiline devam etmiştir. İstanbul’a gelen Fatih, dönemin en prestijli ve üretken kalemi Ahmet Mithat Efendi’nin teşvik ve destekleriyle buradaki kültür çevresiyle de yakın temaslar kurmuş, edebiyat sohbetlerinde devrinin en önemli isimleri olan Halide Edip, Mizancı Murat, Satı Bey gibi isimlerle tanışma imkânı elde etmiştir. Bununla yetinmeyen Fatih Kerimî, Osmanlı Türkçesini ve Fransızcasını da geliştirerek doğduğu topraklara geri dönmüştür. Dolayısıyla burada bulunduğu yıllarda dışarıdan bir gözle Osmanlı topraklarındaki siyasi iklimi, padişahın halka karşı tutumunu ve İmparatorluğun içinde bulunduğu zorlu yılları yakından müşahade etme imkânı elde etmiştir. Memleketine döndükten sonra İsmail Gaspıralı’nın açtığı usul-i cedit okullarında öğretmenlik yapmış ve muhasebecilik ve matbaacılık işlerini öğrenmek üzere Rus coğrafyasında bulunmuştur.

Kendini bu şekilde hem kültürel hem de mesleki anlamda donatan bu çok dilli aydın, Remiyev Kardeşlerin dikkatini çekmiştir. Muhammed Şakir Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Fatih Kerimî’yi de davet etmiş, bu sayede Batının kültür merkezlerini 4 ay süre zarfında ayrıntılı bir şekilde gözlemleyen Kerimî bilgi ve kültürünü gitgide arttırmıştır.⁵ Bu seyahat aslında kendisine Doğu ve Batı kültürlerini mukayese imkânı da tanyacak, ruh dünyasında fırtınalar kopmasına zemin hazırlayacaktı. Batıdaki gelişmişlik düzeyi ile İslam dünyasındaki geri kalmışlığı mukayese etmek suretiyle yazılarında fikirlerini dile getirecekti.

3. İstanbul Mektuplarında Türkiye İzlenimleri

20. yüzyılın başlarında dünya devletleri arasında rekabet iyiden iyiye artmış ve insanlık yavaş yavaş bir dünya savaşının eşiğine sürüklenmeye başlamıştır. Osmanlı imparatorluğu da geçmiş yüzyıllardaki acı toprak kayıplarının devamını önlemek için hâkimiyeti altındaki milletlerin ayrılıkçı hareketlerine karşı bir refleks geliştirmiştir. İşte yüzlerce yıl Osmanlı toprakları altında yaşayan Bulgarlar bu ayrılık içinde yer almışlardır. Tüm bu siyasi gelişmeler, 1912 yılında patlak veren Balkan Harbiyle Osmanlı devletini yeni bir savaşa sokmuştur.

1910’lu yılların başında İmparatorluğun içinde bulunduğu derin buhrana şahit olan Fatih Kerimî savaş muhabiri olarak Balkan Savaşı’na dair gözlemlerine Vakıf gazetesinde yer vermiştir. Fatih Kerimî’nin beyanına göre Vakıf gazetesinde sorumlu yazı işleri müdürü olarak görev yaptığı sırada gazetenin kurucularından Remiyev Kardeşlerden büyüğü Muhammed Şakir Remiyev kendisinden Balkan Harbini izlemesi ve edindiği izlenimleri Vakıf gazetesine göndermesi maksadıyla İstanbul’a gitmesini rica etmiştir. Bu sayede 1912-1913 yılları arasında İstanbul’da bulunan Fatih Kerimî, Türkiye’ye geldiğinde Bulgarlar ile çatışmalar sürüyor ve bir barış antlaşması sağlanmasına yönelik çalışmalar devam ediyordu (Gökçek, 2015: 238).

Fatih Kerimî’nin İstanbul’a asıl geliş amacı her ne kadar Balkan Harbi’ne dair izlenimlerini yazmak olsa da, o bununla yetinmeyerek 20. yüzyılın başlarındaki İstanbul’un sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel durumuna dair derin tahlillere yer vermiştir (Gökçek, 2001: XIII).

“Lakin şimdiki halde bütün efkâr-ı umumiye Balkan Savaşına yöneldiğinden ben bunun haricine çıkmayım. Ne de olsa bu savaşa dair haberleri yazıp galibiyetler ve mağlubiyetler ve bunların sebepleri ve alınacak dersler hakkında mümkün olduğu kadar malumat vermeyi daha doğru buluyorum.” (s.10)

⁵Bu seyahate dair izlenimlerini daha sonra *Avrupa Seyahatnamesi* adı altında neşretmiştir. bk. Kerimî, F. (2001). *Avrupa Seyahatnamesi*. (Haz. Fazıl Gökçek). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Balkan Savaşları esnasında halkın mevcut hükümetten ümidini kestiği, Genç Türklerden umutlu oldukları ancak hükümet tarafından pek çoğu tevkif edildiği için rahat bir ortamda faaliyet gösteremedikleri, bunun yanında ordu içinde az sayıda olsa da veba vakası görüldüğü anlatılmaktadır.

Fatih Kerimî Balkan Savaşı'na yaralıları tedavi etmek üzere gelen Gülsüm Kemalova Hanım, Çistaylı merhum Zakir İşan Efendinin kızı Rukiye Yunusova Hanım ve Meryem Yakubova hanımlara iyi Türkçe ve Fransızca bilmedikleri için Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde refakat ederek yardım etmiştir.

“Yaralıları tedavi etmek için gelen hanımlarımız hem başta Türkçe veya Fransızca'yı iyi bilmediklerinden ve hem de buranın ahvâlini tanımadıklarından hizmete başlayabilmeleri için benim onlara gücüm yettiğince yardım etmem gerekti. Birlikte Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin idare merkezine gittik.” (s. 15)

Kerimî, Türklerin Balkan Harbi esnasındaki müşkül durumda bile hükümet ile vatanperver İttihat ve Terakki'ye mensup paşaların tenkit edilmesini eleştirerek birlik vurgusu yapmış, ortak bir davayla memleketin savaşta galip gelmesi için bir arada hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

“Vatanın bu kadar büyük bir tehlikeye düştüğü bir zamanda memleketin en seçkin, en faal ve en hamiyetli kişilerinin hapisanelere doldurulmaları veya hayatlarını kurtarmak için yabancı memleketlere kaçmak zorunda bırakılmaları ne kadar teessüf edilecek bir iştir. Böyle bir zamanda bütün siyasi ihtilafların bir kenara bırakılarak bütün vatan evlatları bir yerde toplanıp vatani müdafaa etmeye çalışmalıydı. Burada ise vatan can verirken bile Kamil Paşa ile Sait Paşa ve onların taraftarları iki fırka olmuş aralarında çekişiyorlar.” (s. 29)

Yazar, savaşın acı mağlubiyetini aslında bilimin cehalet karşısındaki zaferi şeklinde tarif etmiş ve belki de savaşın en açık ve veciz tahlilini şu cümleyle özetlemiştir: “Bulgaristan devleti Türk devletini yenmedi, Bulgar muallimi Türk muallimini yendi” (s. 65).

3.1. Hastanelerin Durumu

Savaşta yaralanan askerlerin tedavi için götürüldüğü hastanelere dair yabancı basın organlarının yaptığı haberlerde yaralı Türk askerlerinin söz konusu hastanelerde yeterli ölçüde bakılmadığı, hastanelerin teknik imkânlar bakımından yetersiz olduğu, yaraların sarılmasında kullanılan bir sargı bezinin tekrar kullanıldığı gibi doğru olmayan bilgilere yer verilmektedir. Buna karşılık Kerimî, durumun hiç de anlatıldığı gibi olmadığını, Türk askerlerinin bakımında gerekli tüm teknik alt yapı ile tıbbi malzemenin bolca mevcut olduğunu ve Türk hekimlerin askerlere karşı Alman hekimlerden çok daha ilgili ve nazik davrandıklarını anlatmaktadır.

“Kezalik Novoye Vremya muhabirinin İstanbul hastanelerinde yaralıları için bir kez kullanılan sargıların tekrar tekrar kullandıkları, yaralıları iyi bakılmadığını yazması da mübalağalıdır. Arada böyle şeylerin olması mümkündür, ama Darülfunun, Mekteb-i Sultanî, Darülmualimîn gibi umumi müesseselerdeki hastanelerin hepsine kendim gidip dolaşım. Oralardaki temizlik, dikkat, doktorların nezaketleri anlatılmakla bitirilecek gibi değildir. Hastaların hepsi ayrı yataklarda, sargılarını sık sık değiştiriyorlar. Hepsi de tertemiz. Yemekleri hastaların istediği ve onlara yarayacak şekilde hazırlıyorlar. Hatta Mekteb-i Sultanî hastanesindeki yaralıları buradaki Alman Salib-i Ahmer doktorlarının kabalıklarından ve dikkatsizliklerinden şikâyet ediyorlar. Ama Türk doktorlarının dikkat ve şefkatlerini anlata anlata bitiremiyorlar.” (s. 60)

3.2. Rusya Türklerinin Desteği

Bir savaş muhabiri olarak İstanbul'da bulunan Fatih Kerimî, Rusya Müslümanlarından Kebir Bekir, Şerif Ahmetcanef, Fatih Rahimof Efendi, Rukiye Yunusova, Ümmü Gülsüm Kemalova, Tevfik Nahit ve Meryem Yakubova'nın yetim kalmış çocuklar, ihtiyaç sahibi muhacirler için kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde cepheden yaralı olarak gelen askerlerin hastanelerde bakımı için önemli hizmetlerde bulduklarını da yazmıştır.⁶

⁶ Bununla birlikte Kırgız Türklerinin de Hilâl-i Ahmer cemiyetinde görev yaptığı bilinmektedir. (s. 119).

“Daha önce gelen genç kızlarımız da hemşirelik hizmetine devam etmektedirler. Hastane heyetleri ve tabipler, bizim Rusya Müslümanlarından gayet razı ve memnundurlar. Onların hiç yorulmadan çalışmalarına hayret ediyorlar. Türk görevliler, maaşla çalıştıkları halde tembellik edip bıkkınlık gösteriyorlar. Bizimkilerse kendi masraflarıyla hiçbir ücret almaksızın çalışıyorlar.” (43)

3.3. İstanbul Tasviri

İstanbul’un bozuk kaldırımları, koyun gövdesini teraziyle çekip, sokakta parçalayarak satan seyyar kasaplar, iki yanında fenerler bulunan Babıali Caddesi, gürültülü otomobiller, yangın nedeniyle büyük zarar gören Çırağan Sarayı, iki tarafına fenerler dizili caddeler olmak üzere Kerimî o dönem İstanbul’unun adeta bir panoramasını gözler önüne sermektedir. Ancak sonraki süreçte belediye başkanı tarafından alınan karar gereği sokaklarda terazi ile akciğer, karaciğer satmak, yük hayvanlarıyla kum, balçık vb. nakledilmesi yasaklanmıştır. Bununla birlikte gaz lambası ile sokakları aydınlatılan İstanbul’da sadece devlet dairelerinde telefon bulunmaktadır. Ulaşımın da büyük bir sorun teşkil ettiği İstanbul’da tramvaylar arıza yapmış, yem fiyatlarının yüksek olmasından dolayı da fayton ve at gibi ulaşım araçlarına erişmek oldukça lüks ve pahalı duruma gelmişti.

“İstanbul, benim daha önce gördüklerimle kıyaslandığında çok değişmiş, Babıali Caddesi’nin iki tarafında trotuarlar var. Caddeye döşenen taşlar yürümeye daha elverişli. Caddenin iki tarafına fenerler dizilmiş. Gürültülü otomobiller gelip geçiyor. Caddelerin bazıları biraz genişlemiş, büyük binalar artmış.” (s. 108)

“Belediye başkanının yeni çıkardığı fermana binaen yarından itibaren sokaklarda terazi ile su, akciğer, karaciğer satmak, büyük caddelerde eşeklerle balçık, toprak, taş taşımak, kalabalık sokaklarda hamalların büyük yüklerle herkesi rahatsız etmeleri, küfe ve sepetlerini sokaklara silmeleri, büyük caddelerin ortasında et satılması gibi şeyler men edilecektir.” (s. 160)

Telefon bugün sadece hükümet dairelerinde ve bazı gazete idarelerinde var. Dükkanlar ve evlere mayıs ayında bağlamaya başlayacaklarmış. Şehir hava gazıyla aydınlatılıyor. İstanbul’un aydınlatılması bir ecnebi şirketinin elindedir.” (s. 160)

3.4. Kadın Meselesi

Fatih Kerimî kadın meselesine dair Balkan Harbine katılan Türk ve Bulgar askerlerin ailelerini mukayese ederek kadınların toplumsal hayatta üstlendiği sorumluluk ve rolleri dile getirmektedir. Balkan Harbine katılan Bulgar bir askerın eşi, kocası olmadan da traktör sürebilir, ürün ekebilir, dükkânı varsa çalıştırabilir ve geçimini kocasına bağlı olmadan rahat bir şekilde temin edebilir. Buna karşılık Osmanlı ailesinde evin erkeği askere gidince geride kalan eşi ekin ekme, çift sürmeyi bilmemekte, ticaretten anlamamaktaydı. Bu tip işler ellerinden gelse de bu kez toplum tarafından Müslüman kadınının bu işlerle ilgilenmesi yadırganmaktaydı. Kerimî, ticarete ve sanatta Hristiyan toplumların Müslüman toplumlardan ileride olduğunu, Batı toplumlarında erkeğin de kadının da çalışmasına karşılık Müslümanlarda sadece erkeğin çalışarak geri kalan aile üyelerinin bir kişinin eline baktığını vurgulamaktadır.

“Hristiyan milletlerin bütün gövdesi, yani erkekleri ve kadınlarının hepsi canlı, hepsi hareket halinde ve hepsi çalışıyor. Türk milletinin ise sadece yarısı, sadece erkekleri çalışıyor, sadece yarısı canlı. Bir erkeğin kazancını beş on kişiden meydana gelen bütün bir aile tüketiyor. Diğerleri hiç para kazanamıyor.” (s. 216)

Bilindiği gibi Meşrutiyetin ilanı toplumun pek çok alanında yenilikler getirmişti. Ancak kadınların özgürlüğü, eğitimi, giyim kuşama konularında fazla bir ilerlemenin kaydedilemediğini vurgulayan Kerimî, durumun Abdülhamit döneminden pek de farklı olmadığını belirtmektedir.

“Kadın meselesi açılmışken, Türk kadınlarının bugünkü vaziyeti hakkında birkaç söz söylemek istiyorum: Türkiye’de ilan edilen hürriyet ve Meşrutiyet’in Müslüman kadınlara dair bir eserinin görülmediği söylenebilir. Mektep ve okuma bakımından bir değişiklik olmadığı gibi giyim kuşama ve davranış bakımından da tamamen Sultan Hamit zamanındakinin aynı.” (s. 156)

Kerimî İstanbul’da eğitim aldığı süre zarfında toplumun tüm tabakalarından pek çok önemli isimle görüşme ve mülakat yapma imkânı elde etmişti. Bu isimlerden biri de

Darülmualimîn müdürü pedagog Satı Bey idi. Satı Bey, memleketin ilerlemesi için mektep ve kadın meselesi üzerine ciddiyetle eğilmek gerektiğini vurgulamaktadır.

“Memleketin kalan kısmını selamete elde tutmak için ise iki yol vardır: Birisi mektep, diğeri kadın meselesi. Şayet Türkiye'nin mektepleri çok kısa sürede ilim ve fen nüfuzuna girmez ve şayet Türk kadınları bugünkü esaret ve ataletlerinden kurtarılarak Avrupalı kadınlar gibi hayat-ı ictimaiyeye katılmazlarsa istediğin kadar asker hazırla, istediğin kadar dretnotlar yap, hepsi boş, hepsi semeresiz ve faydasız olacaktır. Satı Bey'e göre bütün âlem-i İslam'ın batması veya kurtulması bu iki şeye yani mektep ve kadınlara olan bakışların değişmesine mevkuftur.” (s. 175)

İstanbul'da muhabir olarak aylar geçirdikten sonra özellikle eli kalem tutan ve fikir önderi konumundaki Türk kadınlarıyla da görüşme arzusunda olan Kerimî bunun hiç de kolay olmadığını belirtir. Çünkü her ne kadar Avrupa medeniyeti İstanbul'da bir derece yayılmış olsa da böyle hanımların sayısı az olduğu gibi yaşam tarzlarından dolayı kendileriyle görüşmenin oldukça zor olduğuna vurgu yapmaktadır.

“Kadınlara erkekler gibi hukuk, hürriyet, muhakeme sahibi insan olarak bakmıyorlar. Onlara refika demiyor, harem diyorlar. Erkeklerin asırlardan beri devam eden bu yanlış bakışları, maatteessüf kadınlara da sirayet etmiş. Onlar da kendilerine böyle bakıyorlar. Bu yüzden burada kadın meselesi Mısır'daki ve bizim Rusya Müslümanlarındaki derecede bile parlak değil. Bu yüzden burada aile hayatı, çocuk terbiyesi, çocuklara milli ruh kazandırılması meselelerine umumiyetle bakılırsa bizdekinden de geri durumdadır.” (s. 261)

3.5. Toplumsal Eleştiri - Gazeteler

Türklerin içinde bulunduğu zor durumun temel sebeplerinden birinin halkı yanlış yönlendiren gazeteler olduğunu vurgulayan Kerimî, bu durumu şaşkınlıkla karşılamaktadır. Halkı doğru bir şekilde yönlendirmeyen ve âdeta onları uyutan, kandıran matbuat faaliyetlerinin düşmanın memleketin sınırlarına dayandığı halde hâlâ zaferden söz etmelerini eleştirmektedir.

“Türklerde hissiyat-ı milliyenin uyanamamasının, milli meselelere karşı yeterince ilgili olmamalarının sebepleri elbette çoktur. En başta geleni de ilk mekteplerinin yetersizliği ve kalitesizliğidir. Fakat bugün en fazla göze batan zararlı unsurlar Türklerin gazeteleridir diye düşünüyorum. Bir tek şeyi olsun doğru yazmıyorlar. İttihatçı gazeteler, bir dereceye kadar doğru şeyler yazıyorlardı. Ama şimdikilerin hepsi de sadece halkı uyutacak, onların düşüncelerini yanlış yönlendirecek ve aldatacak tarzda yazıyorlar. Bu kadarı da artık cinayettir. Düşman payitahtın eşğine gelmiş, her yandan kuşatmış, barış istemeye mecbur etmiş. Türk gazeteleri hâlâ ‘Muzafferiyat-ı mütevaliye-i Osmaniyeye...’den bahsediyorlar.” (s. 37)

Balkan Harbinde Osmanlı topraklarında bulunan yabancı gazeteler Türk ordusunun bitkin, yeteneksiz ve başıbozukluğuna vurgu yaparak acı bir propaganda yürütürler. Ancak Fatih Kerimî, Türk askerinin tam aksine gerek malzeme gerekse de iâşe bakımından çok iyi durumda olduğuna vurgu yaparak ordunun başarısızlığını idaredeki yöneticilerin zafiyetine bağlamaktadır.

“Buraya kadar gelip kendi gözleriyle gördükleri halde Rus ve Avrupa gazetelerinin muhabirlerinin yalan yanlış ve mübalağalı haberler yazmalarına insan şaşırıyor. Medeni insanlarda da bu kadar din milliyet taassubu olur muymuş diye insanın aklı şaşırıyor.” (s. 72)

Fatih Kerimî adını zikretmediği ancak, Türkiye'nin iç siyasetine ve Rusya Müslümanlarının bugünkü durumuna vâkıf birinin Türkiye'deki iptidai mekteplerin, İdil Ural sahasında açılan ve faaliyet gösteren ilk mekteplerden oldukça geri kaldığına ve savaşın acı sonuçlarının temelde eğitime yapılan yatırımın yetersizliğine vurgu yapmaktadır.

“Türkiye ahvaline vakıf ve Rusya Müslümanlarının durumunu iyi bilen diğer birisi bana ‘Biliniz ki İttihat ve Terakki Hükümetinin dört yıl içinde iptidai eğitime yaptıkları hizmet Ahmet Bay ve Gani Bay Hüseyinofların sizin Tatar iptidai eğitimine yaptıkları hizmetlerden çok daha azdır. Bizim iptidai mektepler bugünkü durumda sizinkilerden çok geridedir. Buna inanınız, şüphe etmeyiniz’ dedi.” (s. 49)

Türkiye'nin Harp yıllarında yaşadığı olumsuz tabloyu askerlerden ziyade memleketin kendi içindeki parti ihtilaflarına bağlayan Kerimî, Türk ordusuna asıl büyük zararı Bulgarların değil, ordunun kendi içindeki kısır çekişmelerin verdiğini belirtir. Okuryazarından halk

tabakasına kadar mağlubiyetin asıl sorumlusu olarak hükümet idaresinin yetersizliği ile askeri birlikler arasındaki birlik ve düzenin bulunmayışını gösterir.

4. Sonuç

Eser, yakın tarihimize ışık tutan son derece kapsamlı bir tarih kitabı hüviyeti taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun şevketli devrinden sonra Balkan Harbi'nin başlamasını izleyen süreçte halkın ve devletin içinde bulunduğu zor durum, Bulgar, Sırp ve Yunan ayaklanmaları, Boğazlar Meselesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri, İtilaf ve İttifak Devletlerinin savaş öncesindeki durumları, Rumeli ve Balkanlardaki Müslüman ahalinin uğradığı zulüm, Trablusgarp'ın İtalya'ya bırakılması gibi çok sayıda önemli olay ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

İstanbul'da artan veba vakaları, sokaklardaki seyyar satıcılar, yaşanan ulaşım aksaklıkları, İstanbul'daki büyük camilerin Balkanlardan perişan vaziyette kaçmak zorunda kalan muhacirlere açılması, ordu içindeki iç çekişmeler, basın yayım organları, padişah hükümetinin lağvedilmesi, İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri, Türk ordusunun kahramanlıkları, Rusya ve Hint Müslümanlarının yaralı askerler ve yetimler için yaptığı destekler, İstanbul'daki kadınların giyim kuşamı, ilk mekteplerin durumu, hükümet dairelerindeki imkânlar, Halide Edip Adıvar⁷, Enver Paşa, Satı Bey gibi önemli kültür insanlarının tanıtımına kadar oldukça zengin bilgilere yer verilen eser, sadece savaşa dair gözlemlerin yer aldığı yazılardan oluşan bir eser olmanın çok ötesinde, dönemin İstanbul'una bambaşka bir pencere açan yakın tarihimizin en önemli eserleri arasında zikredilmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Kaynakça

Çakmak, C. (2018). Fatih Kerimî'nin Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt ile Student ve Nuretdin Hoca Hikâyelerinde Ele Alman Sosyal Temalar. *Gazi Türkiyat*, S. 22, s. 39-54.

Çakmak, C. (2018). Tatar Ceditçi Fatih Kerimî'nin Az Bilinen Yönleri. *Balikesir Üniversitesi, Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı (TÜRKKÜM 2018)*, s. 290-296.

Çakmak, C. (2018). Fatih Kerimî'nin Eserlerinde Kullandığı Dil Üzerine. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (16-19 Ekim 2018)*, s. 430-437.

Çakmak, C. (2019). Fatih Kerimî'nin 'Ondan Bundan' Adlı Eserinin Fikri Yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, C. 12, S. 66, s. 36-46.

Çakmak, C. (2020). Tatar Maarif Hayatının Öncüsü: Gilman Kerimî (1841-1902). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 49, s. 87-100.

Çakmak, C. (2020). Ceditçilik Faaliyetlerinde Bir Ömür: Fatih Kerimî. *Kardeş Kalemler*, Nisan, S. 160, s. 23-34.

Çakmak, C. (2020). Tatar Ceditçi Gilman Kerimî ve Vasiyetnamesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 40, s. 137-147.

⁷ Fatih Kerimî'nin İstanbul'da tahsil alması münasebetiyle buradaki kültür ve edebiyat muhitiyle yakın temasları olmuştur. Bunda kendisinin İstanbul'un en prestijli okullarından Mülkiye Mektebinde tahsil almasının büyük etkisi vardır. Bu bağlamda İstanbul'da savaş muhabiri olarak görev yaptığı süreçte Türk askerlerinin tedavisinde aktif görev alan Rusya Müslümanlarından Gülsüm, Rukiye ve Meryem hanımların yanında Yusuf Akçura ve Balkan Harbine aktif olarak katılan ve kolundan aldığı yarayla gazi olan Arif Kerimof⁷ ile birlikte Halide Edip Hanım'la da bir görüşme gerçekleştirmiştir.

Gökçek, F. (2015). Fatih Kerimî'nin İstanbul'u. 3. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi (6-8 Mart 2015 Şanlıurfa), Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, s. 237-244.

Gökçek, F. (1998). Tatar Edibi Fatih Kerimî ve İstanbul Mektupları Adlı Eseri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 5, s. 77-86.

Gökçek, F. (1999). Ahmet Mithat Efendi'den Fatih Kerimî'ye Mektuplar. *İlmi Araştırmalar*, S. 8, s. 315-323.

Kerimî, F. (2001). *Avrupa Seyahatnamesi* (Haz. Fazıl Gökçek). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Kerimî, F. (2001). *İstanbul Mektupları* (Çev. Fazıl Gökçek). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Kerimî, F. (2016). *Mirza Kızı Fatıyma Seçme Eserler* (Haz. Cihan ÇAKMAK). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Özeren, M. (2019). Türk Dünyasında Ortak İmla (Yazım) Sorunu. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 3. cilt, 1. sayı, s. 104-121.

Özeren, M. (2018). Dil Kimlik İlişkisi Çerçevesinde Rusya Federasyonu'ndaki Türk Halklarının ve Türk Lehçelerinin Durumu. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number 73, Winter 2018, p. 163-182.

Özeren, M. (2019). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Rusçadan Yapılan Kavram ve Gramer Çevirileri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özeren, M. (2021). Türkmen Yazar Övezdurdu Nepesov'un 'Uzak Uzak Yıllar' Romanının Yapı ve Tema Bakımından İncelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 29, 270-294.

Şeref, Z. (2000). *Fatıyh Kerimî, Fatih Kerimî, Şehîsleribiz. (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık)*. Kazan: Ruhiyat Neşriyatı. s. 74-111.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.